

JUHÁSZ ANDREA (1973) Budapest

JUHÁSZ ANDREA

Regény az internáltságból

A Felleg a város felett keletkezése,
szövegváltozatai, kompozíciója

Az 1914–18-as nagy háború a 20. század első, mindent átalakító traumája volt – senki és semmi nem maradhatott ki belőle. A majdnem öt évig tartó öldöklés Európa társadalmait, közösségeit, az egyes embert, a szellemi teljesítményeket és a gazdasági viszonyokat is megváltoztatta. Mindezt azonban 1914 nyarán, a hadüzenetek idején, a mozgósításkor még senki sem tudhatta. Az emberiség másra számított, azt hitték sokan: csupán néhány hónapig tartó „villámháború” vette kezdetét. Ezért is voltak jó páran, akik rohantak önként is a frontra, bár mások, épp ellenkezőleg, azt keresték, hogyan maradjanak ki. Közülük nem mindenki volt annyira szerencsés, mint Romain Rolland: őt a biztonságos Svájcban érte a háború kitörése. Akadt, aki egészen meglepő stratégiát talált ki: Karinthy Frigyes például első rémületében kivetette a vakbelét a kor leghíresebb sebészprofesszorával, a bélvarrógép feltalálójával, Hüttl Hümérrel, mert úgy számította, a lábadozás végére a háborút is befejezik, és ő megússza a behívót és a katonáskodást.¹

A háborúról szóló egyik legismertebb magyar irodalmi mű, Kuncz Aladár önéletrajzi *Fekete kolostora* különleges szempontból ábrázolja a világegést: az internált civilek szenvedéseinek története ez. A középiskolai tanár Kuncz az 1914-es nyarat is – ahogyan 1909 óta mindegyiket – Franciaországban töltötte. A *Fekete kolostorban* az áll, hogy a mozgósítás hírére Kuncz szó szerint futva indult haza a kis breton fürdőhelyről, Carantecből. Már késő volt, csak Párizsig jutott, és nem sikerült elérnie egyetlen, Monarchiába induló vonatot sem. A Franciaországban rekedt ellenséges állampolgárok internálását így nem tudta elkerülni.² Igaz, protekcióval szert tett ugyan Párizsra szóló tartózkodási engedélyre, ami talán egész más folytatást is lehetővé tett volna a számára, Kuncz azonban nem élt vele. Ferenczi Sárinak írt levelében döntését azzal indokolja, hogy nem volt pénze, ezért nem maradt Párizsban.³ Ugyanakkor barátja, az éppen ekkor megismert Németh Andor kissé másképpen emlékszik majd Kuncz internálásba kerülésére az 1950-es évek elején született *Emlékiratok* című művében.⁴ Németh szerint, miután Kuncz úgy okoskodott, hogy harcolni semmiképpen sem szeretne a németek oldalán a franciák ellen, inkább választotta az internálást, ami akkor csupán pár hónapnyi kellemetlenségnek és mindenképpen a kisebbik rossznak tűnt a helyzetükben. Már csak azért is, mert a hatóságok azzal a – később hamisnak bizonyult – ígérettel kecsegtették őket, hogy az internálásból semleges országba engedik majd tovább az ellenséges állampolgárokat. Ha valóban így történt, Kuncz döntése is egyfajta tudatos kimaradási kísérletnek tekintendő.

Kuncz Aladár tehát Franciaországban rekedt. Kimaradt a harcokból, ám a háborúból nem – az ő osztályrésze az internáltság, az ártatlanul elszenvedett, közel öt évig tartó fogság lett. Ennek az emlékirata a *Fekete kolostor*. E fontos könyv egyszerre tartalmazza – többek közt – az egyénnek a történelemmel szembeni drámai kiszolgáltatottságát, a magyar nyugatos értelmiség frusztráltságát, a békebeli úri osztály tagjainak találkozását az egyszerű emberekkel. Sőt, tágabb értelemben a Monarchia és benne Nagy-Magyarország hatyúdalát, a birodalom utolsó megfogalmazását is magába foglalja, mintegy a belle époque tragikus lezárásaként. 1931-es megjelenését követően ugyanakkor a nagy közös élmény, a háború általuk át nem élt, szinte egzotikus oldalára vethettek pillantást a *Fekete kolostorban* az olvasók.

Kuncz Aladár életműve nem csak a legmagasabbra értékelt *Fekete kolostorból* áll. Kuncz kritikus, szerkesztő és jelentős irodalomszervező is volt, a *Fekete kolostoron* kívül pedig a regénytrilógiának szánt, de torzóban maradt *Felleg a város felett* is az ő szépirodalmi alkotása. Utóbbi a cím első két betűjén túl is mutat párhuzamokat a háborús emlékirattal. Egy időben, közel egymáshoz jelentek meg könyv alakban (1931), és mindkét mű a félmúlt problémáinak feldolgozására vállalkozik. Mint erről lesz még szó, jó okkal gondoljuk azt, hogy szerzőjük nagyjából egy időben dolgozott mindkettőn.

A *Felleg a város felett* című regény először folytatásokban, az Erdélyi Helikon 1929–30-as számaiban jelent meg.⁵ A lap szerkesztője ekkor Kuncz Aladár volt. Az utolsó publikált fejezet végén ez olvasható: „[v]ége az első résznek”⁶. A második részt azonban már nem közölték soha. A folyóiratban addig megjelent szöveget 1931 őszén, nem sokkal a *Fekete kolostor* publikálása és Kuncz halála után megszerkesztve, könyv formában kiadta az Erdélyi Szépmíves Céh.⁷ A kiadó ekkor rövid bevezetővel látta el a művet. Utóbbi szerint a könyv megjelentetése kegyeleti gesztus.⁸ Elmondták továbbá, hogy egy regénytrilógia első darabjáról van szó; hogy a második és harmadik rész nem készült el, ám ez a befejezetlenül megjelentetett mű mégis olvasható teljes regényként. Egyszerre kapta kezébe tehát az olvasó a frissen felfedezett írónak, a nagy sikerű háborús emlékirat szerzőjének egy újabb művét, és szembesült azzal a veszteséggel, hogy sohasem ismerheti meg a folytatást, a regénytrilógia két befejező részét.

A megjelenést követő kritikák – Kovács Lászlóét kivéve – nem dicsérték a művet.⁹ Megállapították, hogy a regény szerkezete aránytalan, érthetetlenek a különböző részek hangnem- és stílusváltásai, a főhős a regény végére teljesen valóságosvá válik, az olvasó pedig elveszíti érdeklődését, hogy életét kövesse. Azért erényei is vannak a műnek: Halász Gábor felhívja a figyelmet arra, hogy a regény első felét kitevő kisvárosi miliő és társadalomrajz ígéretes, hogy jól felépített jelenetek sora mutatja be a háború előtti magyar városi elit egyes rétegeit: a középiskolai tanárokat és a vármegyei arisztokráciát, a hangnem pedig helyenként mikszáthian anekdotikus.¹⁰ Ez a városi társadalom az, ami a konfliktusaival együtt eltűnik a regény felénél, és átadja a helyét a középiskolai igazgató főhős és a főispán ifjú leánya között fellángoló szerelem történetének; a 19. századi ízü lélektani romantika keveredik itt kissé giccsbe hajlóan dekadens, ugyanakkor szimbolistának tűnő elemekkel. Ráadásul a történet nem fut ki sehova: sem a főhős, Szentgyörgyi Tamás nagy életproblémái, sem a felvezetett társadalmi konfliktusok – a felekezetieskedés, az arisztokrata korlátoltság okozta provincializmus – nem oldódnak meg. A sikerületlenség fő okát az elemzők a mű befejezetlenségében látták. Ezzel nagyjából meg is cáfolták a kiadó optimizmusát.

A regény keletkezéséről Kovács László, az Erdélyi Szépmíves Céh munkatársa, a mű kiadói szerkesztője és egyben egyik első kritikusa ezt írja: Kuncz Erdélyben hosszú évekig csupán szerkesztéssel és irodalomszervezéssel foglalkozott, de élete utolsó periódusában befelé fordult, és megírta háborús emlékiratát, valamint a Kolozsváron játszódó regényét.¹¹ Az ő tanúsága szerint tehát a két nagyepikai mű – ahogy a bevezetőben már utaltam rá – nagyjából egy időben, talán párhuzamosan vagy gyors egymásutánban, a húszas évek végén keletkezett. A Kuncz-filológia az ő nyomán máig ezt a datálást fogadta el – legalábbis semmilyen ennek ellentmondó információt nem kutatott fel. Kovács állítását két okból is helytállónak vélték: egyrészt mert az adott időszakban – Kuncz utolsó éveiben – ők valóban közeli munkakapcsolatban voltak, így feltételezhető volt, hogy a művek születésének is tanúja lehetett, másrészt pedig logikusnak tűnt, hogy a kvázi Kolozsváron játszódó *Felleg a város felett* ötlete a húszas években már ott élő, az erdélyi irodalomért dolgozó szerző fejéből pattant elő, sőt, hogy elsősorban az ottani, erdélyi olvasóközönségnek is szánta a művet. Előzményként mind ez idáig egy novellát, az 1925-ben a kolozsvári Ellenzékben publikált *Az államtitkár látogatása* címűt emlegette a szakirodalom.¹² A középiskolai óralátogatási jelenetet elbeszélő mű motivikusan kapcsolódik a *Felleg a város felett*-hez, ráadásul a regény erdélyi születésének említett hipotézisébe is jól illik.

A regény keletkezési idejének kérdését mindamelllett problémássá teszi az a – szakirodalom által eddig figyelembe nem vett – rövid portré, ami 1922-ben jelent meg a nem sokkal korábban elindult Pásztortűzben.¹³ A kis írás a lap leendő szerzőjeként mutatja be Kunczot, akinek terveiről a következőt tárja az olvasók elé a cikk szerzője, Tövisi Géza: „készülőben van egy nagyobb terjedelmű, éppen Kolozsvárról szóló, reprezentánsnak ígérkező regénye”¹⁴. Aligha vonatkozik ez a megjegyzés másra, mint a *Felleg a város felett*-re. Kuncz eszerint 1922-ben – amikor még Budapesten élt – már dolgozott a művön.

Mint említettem, a *Felleg a város felett* egy regénytrilógia nyitó része. Az olvasókat természetesen mindig is foglalkoztatta, hogy vajon miképpen folytatódott volna a mű, hogyan fordult volna jobbra, esetleg rosszabbra a város és a főhős félbehagyott, el nem rendezett sorsa. Az „Oltváron”, valójában Kolozsváron játszódó regény cselekménye 1913 szeptemberében, a tanév első napján kezdődik. Az idegenből érkező új iskolaigazgató első konfliktusait, lángoló szerelmi életét karácsonyig követjük nyomon. Mármost a folytatásban – többen úgy vélték – alighanem a háború időszaka

LOIS VIKTOR, Cukorasszony fekszik a cukorstrandon, 2017, Zong Ye Múzeum, Tajvan

kellett, hogy következzen, a trilógia vége pedig már a Trianon utáni Erdélyt kellett volna, hogy bemutassa.¹⁵ A címben szereplő *felleg*-motívumot a harmincas évek eleje óta úgy értelmezték, hogy az az Erdély elcsatolását megelőző helyzet metaforája. Nos, e feltételezésekhez képest tudunk némi meglepetéssel szolgálni a következőkben.

Szerzőnk egy 1927-es cikkében az irodalmi szövegek különös sorsáról gondolkodik.¹⁶ Többek között arra mutat rá: jóval több mű tűnt el végleg vagy vár valahol a felfedezésre, mint amennyit ismerünk. A Kuncz-életmű egy része is az ilyen különös sorsú szövegek közé tartozik. A Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái címen az Országos Széchényi Könyvtár és a Kriterion közös kiadásában folyamatosan megjelenő életműsorozat harmadik köteteként immár megjelent a *Felleg a város felett* című regény. A kiadás előkészítése közben a mű mindmáig nem ismert töredékei bukkantak elő Jancsó Elemér kolozsvári irodalomtörténész hagyatékából, amelynek nagy részét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹⁷ Előkerült az eddig ismert szöveg gépiratának nagy része, másrészt felbukkant egy kéziratköteg, amely döntő hányadában a soha el nem készültnek hitt folytatást tartalmazza – sajnos, csak töredékesen. Bár úgy tűnik, a gépiratos szöveggel sem foglalkozott mostanáig a Kuncz-filológia, az igazi újdonságot a kézirat szöveg jelenti. Az eddig nem ismert szöveg, amelynek még létezését sem tételezték fel, a ránk maradt kéziratban összesen 69 oldalt tesz ki.¹⁸

A kézzel írott oldalak, négy kivételével, középen felül ceruzás sorszámmal vannak ellátva. Ezek az oldalszámok nyilván egyessel kezdődtek – az első megtalált oldal azonban a 33. sorszámu –, és a 225-ös az utolsó meglévő számozott lap. A számozatlan további négy oldalon minden kétséget kizáróan a regény további folytatása, azaz a harmadik rész töredéke látható. Az utolsó számozott lap, a 225-ös alján két, alapvetően fontos információ olvasható. Az egyik: „vége a második résznek”, a másik a bejegyzés dátuma: 1917. január 10. Mindkét adat jelentősen módosítja a regény születésével kapcsolatos eddigi elképzeléseinket: ránk maradt a korábban meg sem írtak hitt második rész egy töredéke, sőt, még a harmadik részből is fennmaradt pár oldal; bebizonyosodott továbbá, hogy a mű ötlete és annak első változata még a háború, a francia internáltság idejében, nem pedig a húszas évek Erdélyében született.

A *Fekete kolostor* referenciális vagy fikcionális jellegével kapcsolatban különböző elképzelések léteznek – a *Felleg a város felett* kézirat-töredékének ismeretében a másik mű azon részei is biztosabban a valósághoz kötődőnek látszanak, amelyekben arról kapunk hírt, hogy az elbeszélő regényírásba kezdett. A XI. fejezet 2. részében az 1915. év novemberi eseményeknél járunk. Ekkorra a foglyok belakják Noirmoutier erődjét, Kuncz és társai az „5-ös” toronyszobájába veszik be magukat. A szoba „ura” Maravics, lakótársai pedig Németh Andor és Kuncz Aladár. Az ott töltött minden napokról olvassuk a következőt: „[Maravics] Külön kis asztalt készíttetett számunkra, a három szalmazsákból nappal díványt alakítottak, ez elé állíttatta az asztalokat; tintát, tollat, papírt készíttetett rájuk, s nekünk Németh Andorral dolgozni kellett. Németh Claudel-darabokat fordított, én meg regény írásába fogtam.”¹⁹ Később az erődöt meglátogató börtön-főfelügyelő kérdésére válaszolja az entellektüel fölényével Kuncz, hogy regényén dolgozik, azért nem megy sétálni.²⁰ Ez a regény pedig a fentiek alapján igen jó eséllyel a *Felleg a város felett* első változata volt.

Az előkerült kézirat a regény tervezett struktúrájáról is szolgál némi információval. Jelenlegi ismereteink alapján látjuk, hogy Kuncz már a kezdetekben legalább három részt tervezett. Hogy a most megismert 69 oldalnyi szöveg mekkora részét tette ki a regénynek – ezt nehéz megítélni. Egy nemrég megjelentetett, korábban nem ismert Kuncz Aladár-levél alapján tudjuk, hogy szemben a korábbi, éppen a *Fekete kolostor*-ból származó információval, egy fogolytársának cipőtalpába rejtve Kuncz nem két novellát,²¹ hanem csak egyet, mellette viszont egy gépelt regényfejezetet küldött haza.²² A regényről egyébként további információkat is megoszt ekkor barátjával: még nincs készen vele, tanácstalan, hogy mit fog kezdeni a művel, aminek terjedelme ekkor 350-400 oldal.

A kézzel írott lapok tartalmát vizsgálva rögzítsük, hogy azok főként a korábban nem létezőnek hitt folytatáshoz tartoznak. Mindamellét az első hat kéziratlap – tartalma alapján – az ismert, kiadott első rész első változatának látszik: ez jelentős átdolgozáson ment át a későbbiekben. (A kéziratban semmi sem jelzi az első rész végét.) A főbb szereplők karaktere, a helyszínek, az események fő iránya, hangulata ugyanaz, a szövegben azonban mondatnyi terjedelmű azonosság sincs, az események körülményei, részletei, sőt még a szereplők nevei is mások a megjelent változatban – már a főhős sem Szentgyörgyi, hanem Pór Tamás az első verzióban. Ha sor került volna a második (és harmadik) rész kiadására a szerző életében, vélhetően azokban is komoly változtatásokat eszközölt volna Kuncz.

Hogy miként folytatódik a most megtalált kéziratban az oltvári iskolaigazgató története? Az első rész szerelmi történetének végén a főispán lányát feleségül kényszerítik egy fiatal erdélyi arisztokratahoz. (Pór) Tamás a második rész elején hamar túleszi magát a csalódáson, és most már a városi politika igazgatója. Barátaival polgári radikális irányú ellenzéki „pártot” szervez, indulnak a „városatya”-választáson, és győznek is. Ott vagyunk az új közgyűlés nyitónapján, ahol az ellenzéki képviselők sorra terjesztik elő szociális javaslataikat. Az első politikai győzelmek leírása után sajnos 57 oldal hiány következik a kéziratban, az itteni történéseket csak a következményeikből lehet rekonstruálni. Amikor újra föl vesszük a történet fonalát, Tamást a báli szezon nagy eseményére, a jótékonyági célt szolgáló farsangi bálra, az úgynevezett „Virágbazárra” rángatja el egyik kollégája. A rendezvényen a főhős passzívan szemléli a felvonuló városi establishmentet. Kiderül a párbeszédéből és utalásokból, hogy az előző fejezetek alatt az igazgató olyannyira kiheverte arisztokrata szerelmének elvesztését, hogy megnősült, elvette Adélt, a zsidó gázgyárigazgató szép lányát. A „Virágbazáron” azonban nem együtt jelennek meg, a feleséget ugyanis épp az előző napokban megszóktatta egy ifjú huszártiszt. Tamás ezen túl az iskolában is nehéz időszakot élt át – a klerikális államtitkár látogatta meg az intézményt, és fegyelmet helyezett kilátásba a renitens igazgató ellen. Azt viszont olvashatjuk, hogy a bál után nem sokkal Tamás Budapestre utazik, hogy elégtételt vegyen a feleségszóktató tisztén. A párbaj lezajlik, meglepetésre az ifjú tanár sebesíti meg súlyosan a huszártisztet, közben pedig kiderül, az államtitkár megbukott, utóda Tamás progresszív szemléletű mentora lett. A politikából – a városi életben elszenvedett kudarcok és vereségek miatt – épp kiábrándult igazgató a nyári szünetben Franciaországba indul egy kolléga-barátjával. Párizsból egy breton faluba utaznak tovább, ahol „népünnepet” szerveznek egy ott nyaraló magyar íróval, pihennek, napoznak, úszkálnak a tengerben, Tamásnak egy lengyel kamaszlány udvarol gyermeki kedvességgel, de ő egy érett asszonnyal kezd futó kalandba. A tökéletes idillnek azonban a hadüzenet és a mozgósítás híre véget vet. Tamás a baráttal és a magyar íróval meg egy hozzájuk csatlakozó némettel futva indul Carantecből, hogy elérje a párizsi vonatot. Itt ér véget a második rész. Az enklávészerű provincializmusban élő regionális elit körében megélt enyhén pikareszkizű „kalandok” ilyen módon futnak bele a nyári franciaországi vakációval egy erősen önélet-rajzinak tűnő cselekménybe, aminek egyes elemeit a *Fekete kolostor*ban is viszontlátjuk.

A harmadik részből, mint említettem, egyelőre csupán négy oldal került elő. A két külön epizód mindegyike két lap terjedelmű. Az elsőben Tamás és barátja taxival kitérnek a párizsi pályaudvarra, hogy felszálljanak az őket internálásba szállító vonatra: a felszállás közben egy rövid affér ráébreszti a főhőst, hogy polgári életének vége. (Magyar úrinőknek segítenek a csomagokkal felszállni „inkognitóban”, ezek pedig pénzt adnak a francia munkásnak nézett férfiaknak.) Majd a következő két lapon valahol, a fogság egy helyszínén ugyanez a két szereplő – két további személlyel – beköltözik egy apró szobába. A szoba padlóján ürülék van, azt kell eltakarítani – a takarításban az események hatására teljesen magán kívül lévő Tamás nem bír részt venni, két egyszerű munkás fogoly dolgozik. Világos, hogy az önéletrajzi ihletésű *Fekete kolostor* világában vagyunk, anélkül, hogy az említett jelenetek abban is szerepelnének.

Az eddig elmondottakból is nyilvánvaló: a kézirat előkerülése egészen új perspektívába helyezi a *Felleg a város felett* című regényt. Megerősítést nyert, hogy Kuncz – egy adott időszakban mindenképpen – trilógia írására készült. A töredékes kézirat átrajzolja a mű kompozíciójáról, a főhős alakjáról, a regény rétegeiről alkotott képünket. Láthatjuk, ahogy az első részben az ifjú, művészambíciókkal, nyugatias kultúrával és általános elvekkel rendelkező iskolaigazgató a város klerikális és arisztokrata vezetőivel kerül ismeretségbe és részben konfliktusba. A most előkerült folytatásban már a város dzsentri, de különösen a polgári vezető rétegével, a politika és közigazgatás irányítóival, a gazdagabb polgárokkal kerül kapcsolatba, adott esetben ellentétbe. Mindkét vezető társadalmi rétegnek meg akar felelni (ennek szimbóluma, hogy beleszeret előbb a főispán, utóbb a gyárigazgató lányába). Ugyanakkor minden konfliktusában elbukik. A mű egy rétegében Kuncz a háború előtti magyar világot mutatja be, a magyar vidéket, a kisvárost, ahol hiába van az európai műveltségű jobbát akarás, nincs kiút a provincializmusból. A harmadik részben vélhetően főleg a fogság témájáról lehetett (volna?) szó.

Említettem, hogy a megjelent első rész kritikusai a mű aránytalanságát kifogásolták, illetve azt, hogy a cselekményben nincsenek végigkövetve a társadalmi jellegű konfliktusok. Ezt kissé korrigálja a megtalált folytatás, még ebben a töredékes formájában is. Itt ugyanis kiegészül a társadalmi tabló, a szerző továbbviszi a közéleti konfliktusok fonalát. Ugyanakkor folytatódik a főhős viharos, romantikus szerelmi élete is. Ha stendhali mélységeket nem is érünk el, az előkerült folytatással

LOIS VIKTOR, *Tetováló gép*, 2016 (MODEM-archívum);
Stációk 8.2., 2017 (MODEM-archívum)

Tamás jóval kidolgozottabb, összetettebb karakterré válik. Az is nyilvánvalóbbá lesz, hogy a regény legfőbb témája a főhős személyiségének ábrázolása. Szentgyörgyi – a kéziratban még Pór – lelki reakcióinak, érzelmeinek, belső vívódásainak végső tétje az adott közegben, társadalomban lehetséges legnagyobb szabadság és függetlenség elérése és megtartása. A kezdetektől meglehetősen szabad iskolaigazgató elveszített harcaiból egyre megerősödve jön ki, szerinte minden külső elköteleződés csak akadálya az igazi szabadságnak, ami egyfajta új morál megszületésével együtt válik majd megingathatatlan erejévé.

A *Fekete kolostor* alapján is látjuk, hogy Kuncz alapvetően lírai alkat, és bár prózát ír, műveiben a valóság és élet hangulati és érzelmi aspektusai kerülnek előtérbe: lírai diszpozíciókat, hangulatokat ábrázol. A *Felleg a város felett*-ben sem a külső eseményeken van a fő hangsúly, hanem azoknak a szereplőkre, különösen a főszereplőre tett hatásain. A külső valóság is elsősorban érzelmi benyomások formájában van jelen. Ezért nem részletezi különösebben az elbeszélő az egyes regénybeli események körülményeit, inkább azoknak a szereplők lelkivilágára gyakorolt hatását, a rájuk adott lelki reakciókat mutatja meg. Ezek az aránytalanságok okozzák, hogy – a kinyomtatott első részben éppúgy, mint a kézirat szövegben – a belső kétségei között vergődő főhős tétovának, elveszettnek tűnik.

Végére jutott-e Kuncz akár a fogságban, akár később a trilógia első változatának? Erre jelen ismereteink alapján nem tudunk választ adni. Elképzelhető, hogy már Franciaországban felhagyott a tervvel, mert maga sem tudta, hogyan végződik a fogság és a háború.

Önmagában fontos tudnunk, hogy Kuncz rendszeres írói tevékenységet végzett a fogságban. A háború előtt biztos polgári állással bíró Kuncz szabadságát, egzisztenciáját egy pillanat alatt veszítette el a háború kitörésekor – ez a teljes polgári megsemmisülés ugyanakkor felszabadította és ténylegesen elindította őt az áhított művészi pályán. Nemcsak a témát adta a kezébe, hanem a folyamatos alkotás lehetőségét is, ami a fogságban a szellemi túlélést is jelentette.

Most már biztosnak tűnik, hogy a *Felleg a város felett* és a *Fekete kolostor* első verziója egyaránt a háború, a fogság alatt készült, és azután még mindkettő mintegy tíz éven át, párhuzamosan érlelődött. A két mű között motívumszintű összefüggés is van. A kézirat második részének végén olvasható franciaországi nyaralás epizód sok elemében megegyezik a *Fekete kolostor* első fejezetében olvasható eseményekkel. Ma eldönthetetlen, hogy ezeknek milyen kapcsolódásuk van Kuncz tényleges élményeihez. A kéziratrészletben a nyaralásnak egyfajta impresszionista ábrázolását kapjuk, érzelmes hangulatokra, az érzelmi és érzelmi benyomások megjelenítésére fókuszál a szerző, a *Fekete kolostor* megfelelő részében viszont az otthonosság illúziójának szétrobbanása, az ártatlan, barátságos magyarok ellenségévé válásának bemutatása, a belle époque utolsó pillanatainak drámai bemutatása kerül a középpontba. Kuncz nyilván a *Fekete kolostor* írásakor is szelektál és kiemel, hangsúlyossá tesz, motívumokat értelmez. Mindkét mű publikálás előtti javítása, átírása nyilvánvalóan a húszas évek végén történt, ahogy arra Kovács László is emlékezett. Lehetséges, hogy a regényváltozaton dologozott korábban Kuncz, ugyanis azt kezdte korábban, 1929-ben publikálni. Viszont talán azért nem folytatódott a *Felleg a város felett* közlése, mert a munka közben a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a fogság története önmagában is elég drámai egy nagyszabású epikai műhöz, így véglegesíthette előbb a *Fekete kolostor* szövegét. A *Felleg a város felett* feltételezett harmadik részének kidolgozására pedig talán már nem maradt ideje.

A *Fekete kolostor* egyik rétege arról a küzdelemről szól, ahogyan a főhős a fogság körülményei között próbálja megőrizni autonómiáját, intellektuál viszonyulását az őt körülvevő világhoz, és leginkább szellemi szabadságát. Maga Kuncz a fogságban folyamatosan feljegyzéseket készített az eseményekről, benyomásairól, a fogolytársakról. Belekezdett egy regénybe, ami a *Felleg a város felett* első változata volt – amelynek témája (a magyar vidék ábrázolásán kívül) éppen a függetlenség és szabadság kiküzdése, megtalálása, még Pór (Szentgyörgyi) Tamás internálásba kerülése előtt.

A most megtalált kéziratrészletek egyrészt megcáfolják a korábbi feltételezést, hogy a *Felleg a város felett* ötlete, koncepciója a húszas évek folyamán Erdélyben élő, tevékenykedő Kunczban született meg. (A regény első részének közreadása idejére ugyanakkor érvényes az adott kontextushoz kötődő intenció és értelmezés, amely már szorosan kötődik az akkori erdélyi léthelyzethez.)

Kuncz Aladárt a nagy háború embertelen, kiszolgáltatott helyzetbe kényszerítette – sajátos módon éppen az általa tisztelt kultúra és civilizáció vetette ártatlanul fogságba. Ebben a rabságban huzagondolt, és megpróbálta a háború előtti világot átfogni, irodalmi művé alakítva megérteni. Ezzel ráértett arra a nagy témára is, ami a háború utáni életét fogja majd megszabni.

JEGYZETEK

- ¹ NAGY Lajos, *A menekülő ember*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1977 (30 év), 11.
- ² KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, kiad. JENEY Éva, Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2014 (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, I), 31–58.
- ³ KUNCZ Aladár, *Levelek (1907–1931)*, kiad. JANCsó Elemérné MÁTHÉ-SZABó Magda, jegyz. JUHÁSZ András, Kriterion, Bukarest, 1982, 23.
- ⁴ NÉMETH Andor, *Emlékiratok = N. A., A szélén behajtva*, s. a. r. RÉZ Pál, Magvető, Budapest, 1973, 583.
- ⁵ KUNCZ Aladár, *Felleg a város felett*, Erdélyi Helikon, 1929, 530–539., 629–640., 725–737., 816–823., 1930, 57–72., 144–154., 227–240., 321–329., 408–421., 498–520.
- ⁶ KUNCZ Aladár, *Felleg a város felett*, Erdélyi Helikon, 1930, 520.
- ⁷ KUNCZ Aladár, *Felleg a város felett*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1931.
- ⁸ Kuncz Aladár halála megrendítette a kolozsvári és az erdélyi irodalmi életet, és a szélesebb olvasóközönséget Erdélyben és Magyarországon is. A *Felleg a város felett* kiadása mint kegyeleti gesztus ennek természetes következménye.
- ⁹ KOVÁCS László, *Felleg a város felett*, Erdélyi Helikon, 1931, 725–727.; RÉDEY Tivadar, *Kuncz Aladár: Felleg a város felett*, Protestáns Szemle, 1932/12, 775–777.; HALÁSZ Gábor, *Felleg a város felett*, Napkelet, 1932, 204–205.; KRISTÓF György, *Két kolozsvári regény*, Budapesti Szemle, 1932, 474–477.; TÖRÖK Sophie, *Felleg a város felett*, Nyugat, 1932/17.
- ¹⁰ HALÁSZ Gábor, *Felleg a város felett*, Napkelet, 1932, 204.
- ¹¹ KOVÁCS László, *Felleg a város felett*, Erdélyi Helikon, 1931, 725–727., 725.
- ¹² KUNCZ Aladár, *Az államtitkár látogatása*, Ellenzék, 1925. január 11., 11–12. Kötetben: Uő., *Egy márványdarab*, kiad., FILEP Tamás Gusztáv, VARGA Ágnes, Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2015 (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, II), 149–154.
- ¹³ TÖVISI Géza, *Kuncz Aladár*, Pásztortűz, 1922/36., 319.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Lásd erről: POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Kriterion, Kolozsvár–Bukarest, 2001 (Kriterion Közelképek), 197. és BÁGYONI SZABó István, *Sorok a Felleg a város felett újrakiadása ürügyén = Kuncz Aladár, Felleg a város felett*, Kráter, Pomáz, 2004 (Re-Vízió, 2), 242–243.
- ¹⁶ KUNCZ Aladár, *Az irodalmi siker titkaiból*, Ellenzék, 1927. április 18., 16.
- ¹⁷ *Kuncz Aladár kéziratok. Jancsó Elemér hagyaték*, OSZK Kézirattár, Fond 399.
- ¹⁸ A korábban ismert regény és a most előkerült kéziratot szöveg együtt jelent meg. Lásd: KUNCZ Aladár, *Felleg a város felett*, kiad. JUHÁSZ Andrea, Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2016 (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, III).
- ¹⁹ KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, kiad. JENEY Éva, Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2014 (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, I), 257
- ²⁰ Uo., 260.
- ²¹ Erről lásd: JUHÁSZ Andrea, *Kuncz Aladár írói törekvései az Egy márványdarab című novella tükrében = A hajnal frissessége. Esszék, tanulmányok, versek Láng Gusztáv tiszteletére*, szerk. FÜZFA Balázs, SUP, Szombathely, 2006, 170–181.
- ²² KOSZTOLÁNCZY Tibor, NEMESKÉRY Erika, *Egy márványdarab*, Kortárs, 2016/7–8., 108–115. A szerzők egy korábban nem ismert – Laczkó Géza hagyatékában talált – Kuncz-levelet közölnek. Ezt a franciaországi internálásból küldte Kuncz, rajta december 29-i dátum szerepelt. Feltehetően 1916-os küldeményről van szó, tartalma az 1917-ben a Nyugatban megjelent *Egy márványdarab* című novella kézírata és – ugyanazon a papíron – egy rövid, Laczkónak szóló levélüzenet volt.

